
A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2005-BEN

A doktori értekezések itt olvasható összefoglalói a szerzők munkái. Disszertációjuk egy-egy példánya megtalálható az illetékes egyetem, illetve a képzésért felelős egyetemi intézet könyvtárában. Az Oktatási Minisztérium honlapján található doktori adatbázis (<http://phd.om.hu>) a 2001. április 11. után doktoráltakkal kapcsolatban több információt tartalmaz. Itt elérhetők a tézisek és az angol nyelvű összefoglalók, s rendszerint a teljes disszertációk is. (Az adatbázis azonban jelenleg még hiányos.)

SEBESTYÉN ZSOLT:
BEREGVIDÉKI HELYNEVEK NYELVI ELEMZÉSE
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvstudomány
Budapest, 2005. 228 lap (114 lap adattár)

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: N. Császi Ildikó, Vörös Ottó

Védés: 2005. december 14.

Kárpátalja a magyar helynévkutatás számára mindmáig kiaknázatlan terület. Erről a vidékről korábban se jelentősebb helynévgyűjtés, se helynévfeldolgozás nem látott napvilágot. Dolgozatom ezt a hiányt igyekszik bizonyos mértékben betölteni. Disszertációmban szűkebb pátriám, a Beregszászi járás (újabbán: Beregvidék) 35 településének élő és történeti helyneveit dolgozom fel. Ez a munka saját anyaggyűjtésen alapszik. Korábban már több jelentős elméleti és gyakorlati helynévfeldolgozó munka született a magyar névtudományban (BENKŐ, 1947; LŐRINCZE, 1947; KÁZMÉR, 1957; INCZEFI, 1970 stb.), rendszervizsgálataimhoz az alapot azonban a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű elemzési modell (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) szolgáltatja. Ennek megfelelően a helyneveket megvizsgálom mind leíró, mind történeti szempontból. A leíró elemzés két fő részből áll: a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai vizsgálatából. A történeti vizsgálat során pedig arra vagyok kíváncsi, hogy a nevek keletkezésében milyen folyamatok játszódnak le, milyen névalkotási módok vesznek részt a névanyag kialakulásában.

A helynévanyag feldolgozása előtt fontosnak és célszerűnek tartottam bemutatni a településneveket. Mivel egy nagyobb összefüggő területtel foglalkozom, a helységek neveiből következtetéseket vonhatok le a vidék benépesülésével, első lakóival kapcsolatban. A „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak (FNESz.) segítségével megállapítottam, hogy a településnevek nagy része személynévi, mégpedig puszta személynévi eredetű. A személynévek között vannak magyar (*Bene, Déda, Gecse, Rafajna* stb.) és szláv

(*Asztély, Kaszony* stb.) nevek is, azonban mindegyiket magyar névadással létrejöttek kell tekintenünk, mert a pusztai személynéves névadás csak a magyarságra jellemző. A személynévek mellett más motívumok is közrejátszottak a településnevek létrejöttében: növényzet (*Som*), a lakók foglalkozása (*Ardó, Csikós*), természeti adottságok (*Homok, Macsola*), közeli építmény (*Gát, Harangláb, Vári*), vízfolyás (*Borzsova, Bótrágy, Zápszony*), birtoklás (*Balazsér, Csonkapapi, Jánosi*) stb. Idegen névadással mindössze egy új település, *Kastanove* neve jött létre. A kárpátaljai, köztük a beregvidéki településnevek a 20. század folyamán többször is változáson mentek át, ma azonban a magyarlakta települések újra történelmi magyar neveiket viselhetik.

A dolgozat második fejezetében a teljes helynévanyag funkcionális-szemantikai elemzését végzem el. Ennek során arra voltam kíváncsi, hogy a helynevekben a neveket alkotó névrészek milyen funkciókat töltenek be, a denotátumról milyen információt közölnek. Négy fő névrészfunkciót különböztettem meg: a helyfajtát megjelölő (F), valamilyen sajátosságot kifejező (S), megnevező (M) és a hellyel kapcsolatban nem álló funkciót kifejező (N). A felsorolt funkciók önállóan (az N funkció kivételével, amely egymaga nem fordul elő) egyrészes nevet alkotnak. Azonban egymással kombinálódhatnak, vagyis egy helynévben egyszerre két névrészfunkció is kifejeződhet. Ebben az esetben a név már kétrészesnek tekinthető. Kétrészes nevek S+F, S+M, M+F és N+F szerkezetűek lehetnek. Látható, hogy az F funkciójú tag csak alaptagi helyzetben fordulhat elő, az S funkciójú pedig csak bővítményként.

Az egyrészes nevek közül a leggyakoribb az F funkcionális szerkezetű név (1048; *Árok, Hegy, Patak, Tó* stb.), a kétrészes nevek közül pedig az S+F szerkezetűek (2245; *Bak homokja, Kis-rét, Domb-oldal, Répás-rekesz* stb.). Az egyes funkciók általában egy helynévfajta jellemzőek: az F funkciójú nevek leginkább építménynevek, az S szerkezetűek határnevek, az M, M+F és S+M a víznevekre jellemző, N+F pedig az utcanevekre. Az S+F szerkezetűek pedig minden helynévfajtában előfordulnak. Névanyagomban kétszer annyi a kétrészes nevek száma, mint az egyrészeseké.

A funkcionális-szemantikai elemzés után rátérek a helynevek lexikális-morfológiai vizsgálatára. Ez az elemzés a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének analizisét jelenti. A névalkotó lexémákat szófaji, jelentésbeli jellemzőik alapján csoportosítom. Az általam gyűjtött 4721 névben összesen 7793 lexéma szerepel. A legnépesebb csoportot a földrajzi köznevek alkotják (3899). Ebből világosan kitűnik, hogy a névadás során a legfontosabb szempont a helyfajtájának megnevezése (*mező, dűlő, patak, tanya, utca, vár* stb.). Szintén gyakori a helynevekben a birtokos neve. Rendszerint egyrészes személynévek (családnév, keresztnév, ragadványnév) kerül be a helynévbe, sok esetben önállóan, vagyis más lexéma nélkül (*Andó, Bábotka, Kandikó*). A többemű nevek (családnév + keresztnév) ritkábbak (*Czabán Samu utca, Tóth Béla-féle fejtő, Petőfi Sándor utca* stb.). A különböző személynév-típusok tárgyalásánál a nevek statisztikai vizsgálatát is elvégeztem. A legelterjedtebb személynévek az utcanevekben fordulnak elő.

A közneveken és személynéveken kívül a melléknevek és a melléknévi jellegű lexémák is tevékenyen részt vesznek a névalkotásban, a denotátum sajátosságát jelölik (1240). Két melléknév, a *kis* és a *nagy* különösen megterhelt (295 és 291). Ennek oka a helynevek differenciálódásában rejlik (*Kis-Dudás, Nagy-Dudás, Kis-palaj, Nagy-palaj* stb.).

A régi helynévkincs is részt vesz új nevek alkotásában, ezek viszonyítási pontként, helyzetjelölésre szolgálnak. Általában víz-, település- és határnevek szerepelnek új helynevekben (*Bábotka utca, Béreskút-hát, Disznó-éger pataka, Nagytelek dombja* stb.).

Kis számban névutós szerkezetek is előfordulnak funkcionális névrészként (*Görbe mellett, Papi felé, Túl a vízen, Kert alatt* stb.).

A fejezet végén gyakorisági sorrendbe állítva felsorolom a helynevekben előforduló lexémákat, így névanyagom alapul szolgálhat további név- és szóföldrajzi vizsgálatokhoz.

Disszertációm utolsó fejezetében a nevek keletkezéstörténeti analizését végzem el. Nem áll rendelkezésemre elég történelmi anyag, hogy a nevek fejlődését nyomon tudjam követni, ezért csak a mai formájuknak a létrejöttében szerepet játszó folyamatot vizsgálhatom. Eredet szerint a névanyag két részre osztható: magyar eredetűek és névátvételek. A magyar nevek létrejöttében ugyanazok a folyamatok játszanak szerepet, mint a közszók keletkezésénél. Új helynév létrejöhet szintagmatikus szerkesztéssel, morfológiai és jelentésbeli névalkotással, valamint szerkezeti változással is. Ezek összevetéséből kiderül, hogy a szintagmatikus névalkotás a legelterjedtebb névkeletkezési mód (2521), ennek segítségével minőség- és birtokos jelzős szerkezetű nevek jönnek létre (*Kis-mező, Első-forduló, Öt-föld, Ádámtanya, Nemesek mezeje, Tóra függő* stb.). A második legnépesebb csoportot a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek alkotják (1439): a jelentés-hasadás 1048 (*Árok, Patak, Tó, Kaszáló* stb.), a metonimikus névátvitel 357 névben játszik közre (*Kánya, Sas, Éger, Montenegró* stb.).

Kevésbé gyakori a morfológiai névalkotás, bár ezen belül ki kell emelnem a névképzést. A képzett nevek száma nem nagy (174), a képzésben részt vevő képzők száma viszont jelentős (10). Ezek közül több idegen eredetű (*-ka, -ke, -ca, -ce*), de leggyakrabban a magyar eredetű képzők alkotnak új helynevet (*Alsókúti, Börvényes, Bömböcske, Kerepecke, Forda* stb.). Névszójelekkel (*Izsáké, Nagy Palié, Krumpliföldek* stb.) és névszóragokkal (*Csomózónál, Bánya-hegyen* stb.) kevés név jött létre.

A szerkezeti változás sem termékeny névalkotási mód, egyedül az ellipsisz emelhető ki: a név valamely tagjának a lekopásával 152 név jött létre (*Avaska-patak ~ Avaska, Aranymosó-patak ~ Aranymosó* stb.). A kiegészülés (71), névrész-csere (34) és népetimológia (25) névalkotásban betöltött szerepe elhanyagolható.

A belső keletkezésű névkinccsel szembeállítható a más népektől átvett helyneveknek a csoportja. Érdekes azonban, hogy annak ellenére, hogy a vidék többnemzetiségű, ez az etnikai sokszínűség a helynévkincsben nem jelenik meg. Az átvételek nagy része 20. század előtti (főleg víznevek: *Baláca, Csaroda, Csarnóca, Hiripke, Szomoga* stb.); újabban az intézménynévből helynévvé vált nevek kerültek be a vidék helynévrendszerébe (*Csájna, Kopera, Szilpó* stb.).

A disszertációmhoz csatolt adattár tartalmazza az egyes települések helynévanyagát, illetve a helynevekben előforduló földrajzi köznevek felsorolását és értelmezését.

Remélem, munkámmal hozzá tudtam járulni a határon túli, azon belül a kárpátaljai magyar helynévkutatás fejlődéséhez, s eredményeim szélesebb körben is felhasználhatók lesznek. A továbbiakban gyűjtőmunkámat szeretném kiterjeszteni Kárpátalja összes magyar lakta településére, és az összegyűjtendő névanyagot egy nagy kötetben kiadni.